

Обов'язок держави із забезпечення дієвості у практиці Європейського суду з прав людини

Дубовой А. С.

аспірант кафедри теорії та історії держави і права

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»»

вул. Табірна, 30–32, Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-5313-3187

dubovoi@i.ua

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, пріоритет судових рішень, джерело права, дотримання вимог Конвенції.

У статті розглянуто поняття Європейського суду з прав людини як інституції контролю за дотриманням прав і свобод людини. У цьому понятті зазначено, що Європейський суд з прав людини (European Court of Human Rights) – це міжнародний судовий орган, до якого звертаються особи, що скаржаться на порушення своїх прав; остання інстанція у випадку, коли національна судова система не задовольняє скарги цих осіб. Визначено держави, на які поширюється юрисдикція ЄСПЛ, а також наведено перелік документів, на підставі яких ці держави зобов'язані дотримуватися прав та основоположних свобод людини. Надано характеристику правового статусу ЄСПЛ і його рішень з точки зору міжнародної документації. Визначено роль рішень ЄСПЛ у судовій практиці. Уточнено пріоритетність міжнародних рішень ЄСПЛ згідно з національним законодавством, а саме Конституцією України та Кримінальним процесуальним кодексом України. Узагальнено випадки, за яких можливе використання рішень Європейського суду з прав людини як джерела права, а також закріплення цієї норми у національному законодавстві. Наведено порівняльну статистику за країнами з найбільшою кількістю звернень, визначено місце звернень проти України. Проаналізовано стан скарг проти України протягом 2019–2021 рр. Дані ЕСЧР – Analysis of statistics 2021 свідчать про те, що Україна посідає третє місце за кількістю скарг після росії (17 000 скарг, або 24,2% від загальної кількості) та Туреччини (15 250 скарг, або 21,7% від загальної кількості). Узагальнено причини відмінностей кількості скарг за країнами, що характеризуються такими факторами: різні режими прав людини, а саме внутрішнє ставлення до прав людини, як на законодавчому рівні, так і на практичному; їх різноманітні юридичні та інфраструктурні можливості, або здатність приймати та забезпечувати дотримання правових норм передбачувано й неупереджено. Визначено сутність основних звернень до ЄСПЛ за статтями Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Розглянуто місце виконання рішень ЄСПЛ державою у правовій системі. Надано приклади дієвості держави з практики Європейського суду з прав людини. Розглянуто обов'язок національних органів у разі несприятливого рішення проти країни, на яку спрямована скарга. Зазначено шляхи щодо покращення дотримання вимог Конвенції та виконання рішень Європейського суду з прав людини.

The obligation of the state to ensure effectiveness in the practice of the European court of human rights

Dubovoi A. S.

Postgraduate Student at the Department of Theory and History of the State and Law

“KROK” University of Economics and Law

30–32 Tabirna str., Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-5313-3187

dubovoi@i.ua

Key words: *European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, priority of court decisions, source of law, compliance with the requirements of the Convention.*

The concept of the European Court of Human Rights as an institution of control over the observance of human rights and freedoms is considered. This concept states that the European Court of Human Rights is an international judicial body to which persons complaining about the violation of their rights turn; last resort in the event that the national judicial system does not satisfy the complaints of these persons. States over which the jurisdiction of the ECHR extends are defined, as well as a list of documents on the basis of which these states are obliged to observe human rights and fundamental freedoms. The description of the legal status of the ECtHR and its decisions from the point of view of international documentation is given. The role of ECtHR decisions in judicial practice is defined. The priority of international decisions of the ECtHR has been specified in accordance with national legislation – the Constitution of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine. The cases in which it is possible to use the decisions of the European Court of Human Rights as a source of law and to consolidate this norm in national legislation are summarized. Comparative statistics for the countries with the largest number of appeals are provided and the location of appeals against Ukraine is determined. The state of complaints against Ukraine during 2019–2021 was analyzed. Data from the ECHR – Analysis of statistics 2021 indicate that Ukraine ranks third in the number of complaints after Russia (17,000 complaints, or 24.2% of the total) and Turkey (15,250 complaints, or 21.7% of the total). The reasons for differences in the number of complaints by country are summarized, characterized by the following factors: different regimes of human rights, namely the internal attitude to human rights, both at the legislative level and at the practical level; their diverse legal infrastructural capabilities, or in other words, their ability to adopt and enforce legal norms predictably and impartially. The essence of the main appeals to the ECHR under the articles of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms has been determined. The place of implementation of ECtHR decisions by the state in the legal system is considered. Examples of state effectiveness from the practice of the European Court of Human Rights are provided. The duty of national authorities in the event of an adverse decision against the country against which the complaint is directed is considered. The specified ways to improve compliance with the requirements of the Convention and the implementation of decisions of the European Court of Human Rights.

Вступ. Адаптація українського законодавства до норм європейського права є важливою складовою частиною у євроінтеграційному процесі. Ратифікація Європейської конвенції з прав людини визначає обов'язок України дотримуватися прав та основоположних свобод людини,

а також рішень Європейського суду з прав людини у випадку, коли ці права були порушені.

Вивченням характеру рішень ЄСПЛ займалися такі науковці, як О.В. Дзера, А.А. Марченко, С.М. Шевчук, Р.І. Марусенко, Р.А. Майданик, Т.О. Коваленко, Г.О. Юровська.

Вивченням важливості дієвості держави з практики Європейського суду з прав людини на тлі щорічного збільшення кількості скарг обумовлюється актуальність статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейський суд з прав людини (European Court of Human Rights) – це міжнародний судовий орган, до якого звертаються особи, що скаржаться на порушення своїх прав; остання інстанція у випадку, коли національна судова система не задовольняє скарги цих осіб.

Визначається правовий статус ЄСПЛ, а також його рішень міжнародним документом – Європейською конвенцією з прав людини. Обов'язковість виконання рішень ЄСПЛ прописана у статті 46 Конвенції і поширюється на всі держави-учасниці (або членів Ради Європи).

Держави, на які поширюється юрисдикція ЄСПЛ, зобов'язуються дотримуватися прав та основоположних свобод людини, що гарантуються Європейською конвенцією з прав людини, а також Протоколами до неї.

Суд складається із 47 обраних суддів, по одному від кожної держави-члена. Він розглядає скарги (відомі як «заяви») щодо порушень прав людини. Ці заяви можуть бути подані окремими особами, а іноді й державами-членами.

Коли Суд встановлює, що держава-учасниця порушила одне або кілька прав та гарантій, передбачених Конвенцією, він пояснює причини цього у письмовому рішенні. Пояснення є обов'язковими, а країни-учасниці повинні їх дотримуватися.

Відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР, наша держава ратифікувала із застереженнями Конвенцію і протоколи до неї та визнала обов'язковою юрисдикцію ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення й застосування Конвенції.

Рішення ЄСПЛ самі по собі не є джерелом права: вони лише конкретизують застосування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 1950 р.

Слід звернути увагу на статтю 9 Конституції України, яка зазначає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства [1].

Варто також акцентувати роль рішень ЄСПЛ у судовій практиці. Стаття 90 Кримінального процесуального кодексу України встановлює пріоритет судових рішень, якими констатовано порушення прав людини, для вирішення питання допустимості доказів. Так, встановлено, що рішення національного суду або міжнарод-

ної судової установи, яке набуло законної сили та яким встановлено порушення прав людини, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, має характер обов'язковості фактів, установлених судовим рішенням, що набуло законної сили в одній справі для суду під час розгляду інших справ [2].

Отже, рішення ЄСПЛ не є джерелом права, однак національні суди, поєднуючи ці рішення з відповідними нормами Конвенції, можуть застосовувати їх як джерело права, що також має своє відображення у національному законодавстві (стаття 17 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»).

Важливість існування інстанції, що може розглядати скарги осіб, які вважають, що їх права були порушені, можемо оцінити, подивившись на кількість таких звернень з різних країн. Дані про скарги до Європейського суду з прав людини за країнами з найбільшою кількістю скарг за 2021 р. подано на рис. 1.

Дані рис.1 свідчать про те, що Україна посідає третє місце за кількістю скарг після Росії (17 000 скарг, або 24,2% від загальної кількості) та Туреччини (15 250 скарг, або 21,7% від загальної кількості).

Відмінність у кількості скарг можна пояснити такими факторами:

- різні режими прав людини, а саме внутрішнє ставлення до прав людини, як на законодавчому рівні, так і на практичному;

- їх різноманітні юридичні інфраструктурні можливості, або здатність приймати та забезпечувати дотримання правових норм передбачувано й неупереджено.

За даними дослідження «Внутрішнє виконання рішень з прав людини в Європі: правова інфраструктура та ефективність уряду мають значення», немає зв'язку між релігійними правами/меншинами, сексуальними меншинами, гендерною/статевою дискримінацією, кримінальним правом/іноземцем чи меншістю й адміністративною або цивільною процедурою та спроможністю уряду виконувати постанови ЄСПЛ [4].

У 2019 р. кількість звернень до Європейського суду з прав людини проти України складала 8 833 скарги, у 2020 р. – 10 408 скарг, а у 2021 р. – 11 372 скарги, що свідчить про збільшення їх кількості [3, с. 60].

За словами Євгена Захарова, голови правління Української Гельсінської спілки з прав людини, понад 90% скарг проти України стосуються невиконання судових рішень, а також тривалого розгляду справ у судах [5].

Виконання рішень європейських та міжнародних судів на національному рівні найчастіше

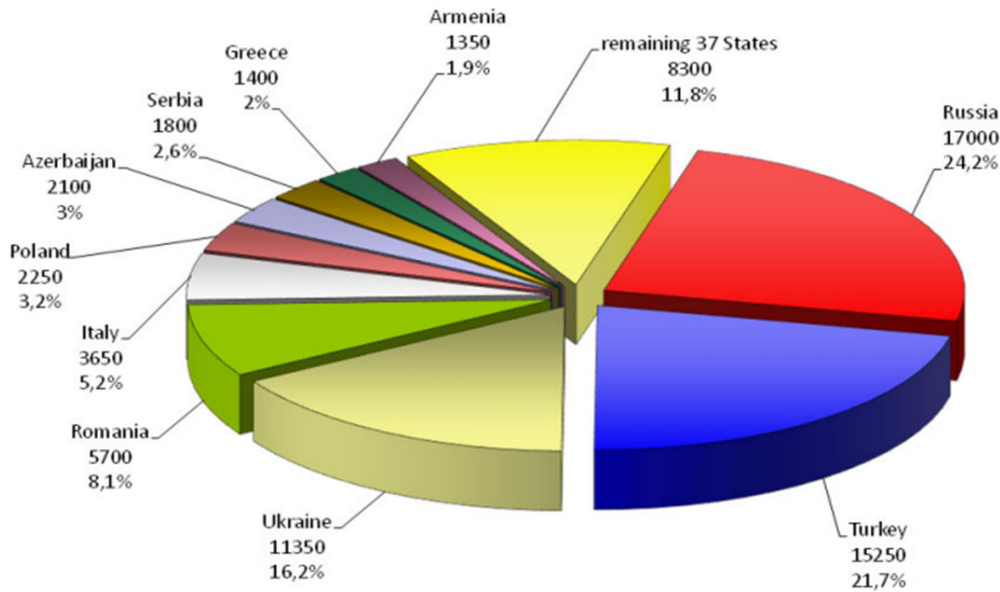

Рис. 1. Кількість звернень до Європейського суду з прав людини за різними країнами за 2021 р.

Джерело: [3, с. 8]

далеко не ідеальне. Хоча виконання рішень ЄСПЛ вважалося таким же ефективним, як і рішення будь-якого національного суду, значна кількість повторних порушень поставила цю оцінку під сумнів. Насправді часткове виконання державою рішень ЄСПЛ та різні форми державного обструкціонізму поширені сильніше, ніж передбачалося спочатку. Приведення внутрішнього законодавства й практики у відповідність до рішення не завжди приводить до позитивних результатів: рідше відбувається повне дотримання або недотримання рішення, але частіше обмежувальне чи часткове виконання.

Звернення до ЄСПЛ за своєю сутністю (статтями) можна розділити на 21 категорію:

- 1) стаття 2 «Право на життя»;
- 2) стаття 3 «Заборона катування»;
- 3) стаття 5 «Право на свободу та особисту недоторканність»;
- 4) стаття 6 «Право на справедливий суд»;
- 5) стаття 7 «Ніякого покарання без закону»;
- 6) стаття 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя»;
- 7) стаття 9 «Свобода думки, совісті і релігії»;
- 8) стаття 10 «Свобода вираження поглядів» тощо.

На практиці заборона катування, наприклад, стосується жорстокості поліції під час допиту, а саме методів допиту, які використовуються правоохоронними органами. Так, у 2007 р. Європейський суд з прав людини встановив, що було порушення статті 3 у справі Мамедова проти Азербайджану. Сардор Джалалоглу Мамедов, Генеральний секретар Демократичної партії Азер-

байджану (одна з опозиційних партій, що вважала результати президентських виборів у жовтні 2003 р. нелегітимними), був заарештований і взятий під варту 18 жовтня 2003 р. Суд встановив, що пана Мамедова катували працівники поліції під час перебування під вартою, а влада не провела ефективного розслідування щодо звинувачення у тортурах [6, с. 6].

На практиці свобода мирних зібрань та асоціацій включає свободу мирних зібрань громадян (демонстрацій): держави повинні гарантувати свободу мирних зібрань. Задля забезпечення права й порядку потребується попередній дозвіл від органів державної влади, якщо це передбачено законом. Так, у 2007 р. Суд визнав, що було порушення статті 11 у справі Мкртчяна проти Вірменії. Армена Мкртчяна зобов'язали сплатити штраф за участь у демонстрації в травні 2002 р. Зауваживши, що в той час, про який йдеться, законодавство Вірменії не регулювало діяльність організації демонстрацій, Суд дійшов висновку, що було порушення права заявника на свободу мирних зібрань [6, с. 9].

На практиці право на життя включає проведення ефективного розслідування смерті у справі Азовцевої проти України. Так, у 2013 р. Лілія Азовцева скаржилась на відсутність проведення ефективного розслідування смерті її чоловіка, який загинув у дорожньо-транспортній пригоді. 23 вересня 2021 р. Суд постановив, що було порушено пункт 1 статті 2 Конвенції, адже «право кожного на життя охороняється законом» [7].

У відповідь на кожне несприятливе судові рішення для країни, проти якої спрямовано

скаргу, національні органи повинні надати індивідуальний засіб правового захисту за допомогою таких заходів, як виплата справедливої компенсації, поновлення внутрішньодержавного розгляду, а також перегляд або скасування адміністративної ухвали. Державні органи також зобов'язані вживати спільних заходів, спрямованих на основні джерела порушення, щоб запобігти повторенню таких порушень у майбутньому (стаття 46 ЄКПЛ). Вони можуть включати законодавчі (а іноді навіть конституційні) поправки, а також адміністративні або виконавчі заходи (наприклад, міністерські циркуляри або постанови) у сферах законів і політики штатів, які прямо чи опосередковано входять до компетенції Суду в контексті розгляду окремих справ. Вони можуть також включати інші дії, такі як переклад і поширення постанов ЄСПЛ серед національних суддів, а також освітні та інші практичні заходи [4].

Ефективність держави у реалізації прав людини тісно пов'язана зі здатністю та ефективністю уряду приймати закони та проводити політику в ширшому значенні.

Крім виділення достатніх інституційних та фінансових ресурсів, оперативне дотримання вимог Конвенції також потребує поширення інформації про права людини, досвіду й постій-

ної прихильності значної частини виконавчих, парламентських та адміністративних посадових осіб незалежно від волі чинного уряду. Коли існує така розсіяна здатність і поінформованість, малоймовірно, що ухвалені закони та політика уникнуть ретельного вивчення їх наслідків для прав людини, а несприятливі рішення Страсбурзького суду навряд чи будуть проігноровані або стануть перешкоджати, оскільки уряд чи політичні еліти не схвалюють засобів правового захисту.

Висновки з цього дослідження. Не існує простого способу наростити слабкий потенціал інфраструктури штату, а зусилля щодо зміцнення верховенства закону та ефективності уряду вимагають часу, щоб принести плоди. Дії щодо покращення виконання державою рішень з прав людини й поступового звільнення ЄСПЛ від його надмірного навантаження мають бути зосереджені на нарощуванні потенціалу національних інституцій. Вони також повинні зосередитись на заходах щодо соціалізації та переконання, спрямованих на навчання не лише національних суддів, але й парламентаріїв, адміністративних чиновників, осіб, які приймають рішення, та представників громадянського суспільства прав людини та ролі судової практики ЄСПЛ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : ред. від 1 січня 2020 р. / *Верховна Рада України*. № 30. 141 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.08.2022).
2. Роль та місце рішень ЄСПЛ в українській судовій системі. *Everlegal* : вебсайт. URL: <https://everlegal.ua/rol-ta-mistse-rishen-espl-v-ukrayinskiy-sudoviy-systemi> (дата звернення: 20.08.2022).
3. ECHR – Analysis of statistics 2021. 2022. 61 p. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2021_ENG.pdf (дата звернення: 20.08.2022).
4. Anagnostou D., Mungiu-Pippidi A. Domestic Implementation of Human Rights Judgments in Europe: Legal Infrastructure and Government Effectiveness Matter. *European Journal of International Law*. 2014. Vol. 25. № 5. P. 205–227. URL: <https://academic.oup.com/ejil/article/25/1/205/497375> (дата звернення: 20.08.2020).
5. 95% скарг до ЄСПЛ від українців стосуються невиконання судових рішень – правозахисник. *Інститут масової інформації* : вебсайт. URL: <https://imi.org.ua/news/95-skarg-do-yespl-vid-ukrayintsiv-stosuyutsya-nevykonannya-sudovyh-rishen-pravozahysnyk-i36330> (дата звернення: 20.08.2022).
6. Rights and freedom in practice : Council of Europe. 2013. 33 p. URL: https://www.echr.coe.int/documents/pub_coe_teaching_resources_eng.pdf (дата звернення: 20.08.2022).
7. Справа «Азовцева проти України» (Заява № 64932/12) / Європейський суд з прав людини. 2021. 7 с. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-212135> (дата звернення: 20.08.2022).

REFERENCES

8. Constitution of Ukraine : ed. from 01.01.2020. / *Verkhovna Rada of Ukraine*. № 30. 141 p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (last accessed: 20.08.2022).
9. The role and place of ECtHR decisions in the Ukrainian judicial system. *Everlegal* : website. URL: <https://everlegal.ua/rol-ta-mistse-rishen-espl-v-ukrayinskiy-sudoviy-systemi> (last accessed: 20.08.2022).
10. ECHR – Analysis of statistics 2021. 61 p. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2021_ENG.pdf (last accessed: 20.08.2022).
11. Dia Anagnostou, Alina Mungiu-Pippidi. Domestic Implementation of Human Rights Judgments in Europe: Legal Infrastructure and Government Effectiveness Matter. *European Journal of International*

- Law*. 2014. Vol. 25. № 5. P. 205–227. URL: <https://academic.oup.com/ejil/article/25/1/205/497375> (last accessed: 20.08.2020).
12. 95% of complaints to the ECHR from Ukrainians relate to non-execution of court decisions – human rights defender. *Institut masovoyi informatsiyi* : website. URL: <https://imi.org.ua/news/95-skarg-doyespl-vid-ukrayintsiv-stosuyutsya-nevykonannya-sudovyh-rishen-pravozahysnyk-i36330> (last accessed: 20.08.2022).
 13. Rights and freedom in practice : Council of Europe. 2013. 33 p. URL: https://www.echr.coe.int/documents/pub_coe_teaching_resources_eng.pdf (last accessed: 20.08.2022).
 14. Case of Azovtseva v. Ukraine (Application № 64932/12) : European Court of Human Rights. 2021. 7 p. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-212135> (last accessed: 20.08.2022).